

13. Wilde O. The Importance of Being Earnest. – Penguin Books Ltd, London. 1994. – 80 pgs
14. Shaw G.B. Heartbreak House. – Dover Publications, 1996. – 128 pgs.
15. Кропивницький М.Л. Твори [Текст]. – Х.: Прапор, 2005. – 367с.
16. Твори Б.Д. Грінченка // Ред. М.Грінченкової. – 2-е вид. – К.: Кооп. вид-во "Рух", 1930. – т.8. – 283с

УДК 811.161.2

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЕВФЕМІЇ У СТІЙКИХ ВИСЛОВАХ

І.С.Даниленко, О.Г.Важенина

Резюме. У статті простежується динаміка вивчення явища евфемії як мовної універсалії. Розглядається широке та вузьке розуміння евфемії у стійких висловах. З'ясовуються ознаки евфемізмів та принципи їх використання у мовленні. Дослідження здійснено на основі описового, зіставного, соціолінгвістичного та психолінгвістичного методів.

Ключові слова: евфемізація, мовна універсалія, найменування, стійкі вислови, субституційна ознака, прагматичний аспект.

Історія розвитку лінгвістики нараховує багато спроб дослідити явище евфемії, причому різні аспекти евфемії вивчалися залежно від пріоритетних наукових інтересів.

Упродовж тривалого часу вивчення евфемії належали до питань стилістики. Кінець ХХ та початок ХХІ століття відзначається зсувом дослідницьких інтересів засобів евфемії до сфер впливу когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики та лінгвістичної прагматики.

На сьогодні достатньо опрацьованим є лексико-семантичний аспект засобів евфемії. У другій половині ХХ століття засоби евфемії стають предметом багатьох соціолінгвальних досліджень, в яких їхнє утворення і вживання пов'язано з процесами, що мають місце в суспільстві на визначеному етапі його розвитку. В межах таких досліджень вивчається вплив екстралінгвальних чинників на виникнення засобів евфемії і встановлюються соціальні чинники, що зумовлюють необхідність їх вживання в мовленні.

Антропологічна парадигма вивчення мовних процесів спрямовує наукову думку на аналіз засобів евфемії крізь призму індивідуальності мовця, яка виявляється в його почуттях, емоціях та оцінках.

Вивчення евфемії сьогодні є актуальною лінгвістичною проблемою, оскільки останнім часом утворення евфемізмів відбувається надзвичайно інтенсивно. Феномен виникнення евфемізмів, закріплення цих одиниць у мові пояснюється самою природою евфемізмів, здатністю формувати нові суспільні настанови.

Багатоаспектність явища евфемії є причиною невизначеності багатьох параметрів. Так, нечіткими залишаються мотиви евфемізації в мові, за якими ті чи інші слова й вирази підлягають заміні. Досі не з'ясовано місце засобів евфемії серед суміжних явищ. Крім того, існують різні класифікації евфемізмів і способів їх утворення; не остаточно визначено належність засобів евфемії до фактів мови чи мовлення. Отже, проблема теоретичного обґрунтування евфемізації була й залишається надзвичайно складною та цікавою, що широко представлена в студіях багатьох мовознавців ХХ ст.

Лінгвістичні дослідження, що проводяться на матеріалах різних мов, доводять приналежність процесів евфемізації до мовних універсалій. Під мовними універсаліями (від лат. *universalis* «загальний») традиційно розуміють явища (властивості, характеристики, процеси), притаманні всім мовам або їхній більшості. Універсалії різних типів – це загальні кодові характеристики різних лінгвістичних категорій, зокрема фонетичних, морфологічних, лексичних тощо, що досліджуються незалежно від мови, в якій вони створені чи вживаються.

Так, О.П. Сенічкіна говорить про те, що «евфемія є змістовною категорією мови, а евфемістичні значення реалізуються різними засобами різних рівнів мови» [2006, №1, с. 6]. Таке розуміння питання евфемії свідчить про тлумачення евфемії як мовної універсалії [1989, №2; 2007, №3].

Деякі питання евфемії тією чи іншою мірою піддавались дослідженню і аналізу в працях різних науковців. Зокрема С. Відлак, Б. Ларін, І. Гальперін, В. Жельвіс, А. Кацев, Л. Крисін, О. Шейгал, В. Заботкіна, В. Москвін та ін. присвятили свої розвідки окресленій проблемі. В україністиці її досліджували на рівні лексики – І. Мілева, І. Решетарова, на рівні фразеології – В. Ужченко, М. Демський, Л. Скрипник, В. Чабаненко, на рівні діалектології – М. Олійник, В. Ужченко, Н. Романюк, Н. Коваленко. Незважаючи на наявність значної кількості спеціальних досліджень і певних здобутків у розв'язанні завдань теоретичного й практичного характеру, багато аспектів евфемії залишаються дискусійними.

Відсутність єдиного розуміння цього явища пояснюється багатоаспектністю самої природи евфемізмів, великою кількістю їх форм, стилістичною забарвленістю, варіативністю тощо.

Немає єдності щодо критеріїв розрізнення евфемізмів. Більшість визначень апелює до основної ознаки евфемізмів, **субституційної**, тобто до здатності замінити табуйовану лексику, що викликає негативні емоції. Так, енциклопедія «Українська мова» витлумачує евфемізм як «слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви (вже існуючої при перейменуванні або логічно найбільш умотивованої при первинному перейменуванні)» [2000, №4, с. 154]. У термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» О. Селіванової евфемізм тлумачиться як «стилістична фігура; навмисна заміна знака, певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом

їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками» [2006, №5, с. 135].

А.М. Кацев під евфемізмами розуміє «емоційно нейтральні слова або вирази, що використовуються замість синонімічних, які є непристойними, згрубілими або нетактовними». Автор характеризує евфемію як складне й багатогранне явище, що має три взаємопов'язані сторони, зокрема соціальну, психологічну й лінгвальну.

Соціальний аспект – це все соціальне, моральне й релігійне, що лежить в основі евфемії. Під психологічним аспектом А.М. Кацев розуміє ефект пом'якшення висловлювання. Лінгвальний аспект, на думку дослідника, має дві ознаки: 1) визначення негативного денотата, під яким розуміють предмет чи явище, марковані негативним до них ставленням, що призводить до своєрідної заборони прямого найменування цього предмета чи явища за певний проміжок часу; 2) непрямі номінації меліоративного, тобто покращеного характеру. За А.М. Кацевим, явище евфемії має такі характеристики: евфемізми залежать від екстралінгвальних чинників, є мовними заборонами (табу) із різним ступенем обов'язковості, призначені для пом'якшення елементів висловлювання [1988, №6, с. 18].

Таким чином, «евфемізми – це непрямі замітники найменування лячного, ганебного чи одіозного, що сприяють ефекту пом'якшення і ґрунтуються на моральних і релігійних мотивах» [1988, №6, с. 4-5].

Отже, прихильники підходу, в основі якого лежить поняття субституції, тобто заміни грубого слова нейтральним, визначають евфемізм як субститут незручного й невігідного слова. Проте звертаємо увагу на недостатню універсальність субституційного підходу, незважаючи на те, що певна частина евфемістичних найменувань може бути охарактеризована як субститути.

За іншого підходу в основі вивчення евфемії лежить **прагматичний аспект**. Так, Великий енциклопедичний словник «Языкознание» за редакцією В.М. Ярцевої витлумачує евфемізми як «емоційно нейтральні слова чи вирази, що вживаються замість синонімічних їм слів чи виразів, таких, які мовець вважає непристойними, грубими або нетактовними». Вони «замінюють також архаїчні й табуйовані назви». Під евфемізмами розуміються «оказіональні індивідуально-контекстні вживання з метою викривлення або маскування істинної сутності того, що визначають» [2000, №7, с. 590].

За Ю.М. Скребневим, евфемізми – це «слова чи вирази, що здаються пом'якшеними, необразливими чи, принаймні, менш образливими, якими замінюють табуйовані назви». Дослідник характеризує евфемізми не визначеною лексико-семантичною групою слів, а «певним стилістичним результатом, що досягається різними способами, коли «сильний» вираз поступається місцем ослабленому» [1994, №8, с. 82].

В.І. Заботкіна стверджує, що евфемізми – це «тропи, які засновані на непрямому, ввічливому, пом'якшеному слові або виразі, що вживається з прагматичною метою, тобто ввічливість, делікатність, благопристойність» [1989, №9, с. 40].

В.П. Москвін під евфемією розуміє «використання словесних зашифровок з метою пом'якшити, завуалювати, вишукано «спакувати» предмет повідомлення, залишивши все ж таки можливість будь-якому носієві мови здогадатися, про що йдеться» [2001, №10, с. 60].

Б.О. Ларін пропонує називати евфемізмами «сучасні перейменування», а архаїчні табуйовані назви позначати терміном «перейменування за заборонаю» [1977, №11, с. 109].

Отже, огляд лінгвістичної літератури дає змогу простежити типологію поглядів на евфемізацію мови, виділити напрями еволюції думок. Серед мовознавців переважає думка про виникнення евфемізмів у зв'язку з необхідністю заміщення табуйованої лексики, їх використання мовцем у випадку, коли він не хоче вживати слово, що є прямою назвою лячного або неприємного явища. Лінгвісти одностайні щодо екстралінгвальної природи евфемізмів, які використовуються для заміни слів, що з тієї чи іншої причини є неприйнятними. Проте неоднозначно здійснюється виділення базового критерія евфемії (використання непрямого найменування чи милозвучності, вишуканості форми), суперечливо кваліфікується віднесеність явища до системних лексичних одиниць або фактів творчого процесу мовлення.

У нашій роботі термін «евфемізм» витлумачуємо як альтернативне непряме найменування лячного, недоречного, ганебного, підозрілого й небажаного, що використовуються для приховування правди про негативні сторони денотата та сприяють ефекту пом'якшення, унаслідок чого виступають однією із суттєвих умов успішної комунікації, а також вираженню замаскованої суб'єктивної оцінки явищ і ситуацій. Під непрямыми найменуваннями розуміємо використання авторами стилістично маркованих засобів мови.

Мовознавчі студії останніх років доповнюють термінологічний тезаурус теоретичних засад евфемії, що, на наш погляд, спричинює його штучне розширення, непрозорість і плутанину понять.

Під термінами «евфемізація» розуміємо механізми, через які мовленнєвий акт набуває «покращеного» оцінного забарвлення відповідно, тобто процеси наповнення мовлення евфемізмами, їх творення і використання.

Під «засобами фразеологічної евфемії» ми розуміємо одиниці номінації, презентовані словосполученнями, а також текстами, що сприяють евфемізації мови.

Важливим вважаємо питання розмежування евфемізмів і суміжних явищ, адже лінгвісти по-різному описують співвідношення евфемізмів і тропів. Тропи, за визначенням О.Д. Пономаріва, – це слова, вжиті в переносному значенні для створення образності, тоді як образність – це передача загального поняття через конкретний словесний образ. Під словесним образом дослідник розуміє використання слів у таких словосполученнях, що дають можливість посилити лексичне значення додатковими емоційно-експресивними

та оцінними відгінками [2000, №12, с. 39]. Наприклад: укр. *соняшник – сонячна квітка, зірка – небесне світило, горілка – сорокаградусна рідина* тощо.

Н.М. Бердова також відмежовує евфемізм від перифрази, спираючись на специфічні ознаки евфемізмів, зокрема неозначеність, інакомовність та описовість, за посередництвом яких реалізуються функції евфемізмів: вуалювати, пом'якшувати та прикрашати [1981, №13]. Основне призначення перифрази полягає в посиленні виразності тексту, дієвості виразу, контекстуальній заміні однослівного найменування описовим. Функцію евфемізму вбачає в репрезентації переносного значення для пом'якшення виразу, принаймні для уникнення прямого найменування. Тоді *горілка* – уже не просто *сорокаградусна рідина*, а *біленька, горюча рідина* тощо.

В.П. Москвін розмежовує поетичні тропи й евфемію, аргументуючи висновки різними функціями, адже тропи виконують естетичну функцію в тексті, евфемізми пом'якшують і очищують мовлення. Науковець переконує, що аналіз евфемізмів як тропів є недостатнім, оскільки в ролі евфемізмів можуть вживатися семантично однопланові слова на зразок термінів і запозичень, які в жодному разі не належать до тропіки [2007, №14, с. 28-31]. Наприклад, використання рос. слова *педикулёз* замість слова *вши*, чи укр. *діарея* замість *пронос*.

Фактично, евфемізм може ґрунтуватися на стилістичних засобах і фігурах, адже ці явища взаємодіють. Тропи в такому випадку використовуються як інструмент, необхідна складова побудови евфемізму, але вживання останніх навіть при збереженні декоративної функції більше свідчить на користь цілеспрямованого, комунікативно значущого інформування адресата, ніж на прагнення мовця естетично привабливо оформити висловлювання. Наприклад, перифрастичні сполучення типу укр. *місце останнього спочинку, останній спочинок, шматок землі у розмір два на два* вуалюють такі прямі найменування, як *могила, цвинтар, смерть*. Аналогічну функцію виконують укр. найменування *п'ята точка* та *Мадам Сиджу*, приховуючи найменування *сідниці* як частини анатомічної побудови тіла людини.

Таким чином, одиниця мови виступає в ролі евфемізму, якщо зберігає ознаки, які реалізують сутність процесу евфемізації, тобто використовується для заміни чи уникнення прямого найменування, уживання якого із соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним.

Отже, до явища евфемії в лінгвістиці склалося два погляди: вузький (субституційний) і широкий (прагматичний). Більш переконливим, що повною мірою окреслює специфіку явища, вважаємо прагматичний погляд, зараховуючи до евфемізмів як сталі загальнолітературні евфемізми, зафіксовані спеціальними словниками евфемізмів, фразеологічними словниками, чи марковані в тлумачних словниках і словниках синонімів, так і контекстуальні евфемізми, які зберігають ознаки евфемізмів, але потребують аналізу в контексті ситуації.

Отже, серед науковців склалося два підходи до явища евфемізації. Прихильники субституційного розуміння евфемії зараховують до евфемізмів тільки слова й вислови, які вживаються замість заборонених, табуйованих. Серед науковців, які послідовно дотримуються такого погляду, існує також сприйняття евфемізмів як заміників інвективної, насамперед обценної лексики. За іншого підходу пріоритетним вважається функціонально-прагматичний аспект вивчення феномену евфемії.

Література

1. Сенічкина Е. П. Эвфемизмы русского языка: спецкурс: учеб. пособие / Е. П. Сенічкина. – М.: Высш. школа, 2006. – 151 с.
2. Босчаева Н. Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Н. Ц. Босчаева. – Л., 1989. – 21 с.
3. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика эвфемизмов. Краткий тематический словарь современных русских эвфемизмов / М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
4. Українська мова. Енциклопедія/ Ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия / А. М. Кацев. – Л.: ЛГПИ им. А. Й. Герцена, 1988. – 80 с.
7. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2000. – 688 с.
8. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка / Ю. М. Скребнев. – М.: Высш. шк., 1994. – 240 с.
9. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. – М.: Высш. шк., 1989. – 126 с.
10. Москвін В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвін // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – 184 с.
11. Ларин Б. А. Об эвфемизмах / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. Избранные работы : уч. пос. для студентов пединститутов. – М.: Просвещение, 1977. – 267 с.
12. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – 3-те вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

13. Бердова Н. М. Эвфемизмы в современном немецком языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Н. М. Бердова. – К., 1981. – 19 с.

14. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В. П. Москвин. – изд. 2-е. – М.: ЛЕНАНД, 2007. – 264 с.

УДК 42/43-73

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ КОНЦЕПТ САДА В ПОЭЗИИ Ф. И. ТЮТЧЕВА

К. И. Ирза, И. А. Курдюмова

Резюме. В работе рассматриваются особенности использования Федором Ивановичем Тютчевым образно – ассоциативных качеств речи, подчиненных эстетическому идеалу поэта. Основным методом нашего исследования является описательный. Также выявлены речевые средства, используемые поэтом для создания художественного концепта «сад». Определена роль сада для передачи внутреннего состояния поэта, его глубинного мира. Устанавливается созданный Тютчевым ассоциативный ряд, который рассматривается как внутренний контекст. Выявляется связь эмоционально – риторических структур, используемых в различных поэтических текстах Ф. И. Тютчева, для выражения идеи поэта относительно связи времен.

Ключевые слова: концепт, концепт «сад», текст, символ.

Творчество Федора Ивановича Тютчева является одним из высочайших вершин лирической поэзии не только русской, но и мировой художественной литературы. Оно недостаточно знакомо современному читателю, вследствие чего не всеми исследователями осознается вся значимость поэта и место его творчества в мировой культуре. Основательное изучение творчества поэта важно не только в лингвистическом, но и в лингводидактическом плане, в школьном и вузовском преподавании и языка, и литературы. Хотя, поэтическое наследие Ф.И. Тютчева привлекало внимание многих ученых (Лотман, Шанский, Кожин и др.)

Художественный концепт сада в поэзии Тютчева не был предметом специального анализа. Этим определяется актуальность исследуемой проблемы. Что касается термина «концепт», важно отметить, что введен он С. А. Аскольдовым в 1928 году. В различных науках (философия, психология, логика, культурология) он понимается по-разному. Отсутствует единое толкование термина и в лингвистике. Существуют разные методики, позволяющие установить смысловой объем концепта. Это работы Ю. С. Степанова, А. Д. Шмелева, Е.С. Кубряковой и др. Мы опираемся на определение «концепт», предложенное С. А. Аскольдовым: «Концепт – мысленное образование, которое замещает в процессе мысли неопределенное множество предметов, действий, мыслительных функций одного и того же рода (концепты растение, справедливость, математические концепты)» [1, с. 267].

Материалом для исследования послужили стихотворения Федора Ивановича Тютчева, созданные в различные периоды его жизни, в которых используется символ сада. Объектом наблюдений являются тексты стихотворений, в которых, описывая природу, автор также использовал образ сада – как также основное, составляющее этой природы. Речевые средства создания образа сада в творчестве Тютчева проявляются как на уровне языковой, так и концептуальной картины мира. При создании художественного произведения авторское отражение действительности субъективно, оно сопровождается оценочным компонентом. Объективная реальность воссоздается автором сквозь призму собственной картины мира. Как известно, в традиции культуры закрепилась образная связь между определенными предметами и системой абстрактных понятий. Так возникли общекультурные символы: символ дороги у Н.В.Гоголя, символ паруса у М.Ю.Лермонтова, символ метели у А.С.Пушкина, символ рябины у М.Цветаевой.

Художественный концепт сада представляется по-разному в различных поэтических текстах Тютчева, функционируя в соответствии с темой, идеей, смыслом стихотворения. Так, например, в рассмотренном стихотворении он выступает в ключевой позиции текста – его заглавии:

Как сладко дремлет сад темно-зеленый,

Объятый негой ночи голубой! [3, с.71].

В стихотворении важную роль играют эпитеты, представленные целым рядом колоративов (зеленый, белый, золотой, голубой):

Сквозь яблони, цветами убеленной,

Как сладко светит месяц золотой!.. [3, с.71].

Подчеркнем, что в символическом зеленом цвете олицетворяет с одной стороны жизнь, надежду, молодость, а с другой – колдовство и злые силы. Корень в слове зелье такой же, как и в слове зеленый. Золотой цвет –